

Ljubav u romanu Ženska francuskog poručnika Johna Fowlesa

Babok, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:077201>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Sveučilišni diplomski jednopredmetni studij Hrvatskoga jezika i književnosti,
nastavnički smjer

Ana Babok

Ljubav u romanu *Ženska francuskog poručnika* Johna Fowlesa

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marica Liović

Osijek, 2024.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Sveučilišni diplomski jednopredmetni studij Hrvatskoga jezika i književnosti,
nastavnički smjer

Ana Babok

Ljubav u romanu *Ženska francuskog poručnika* Johna Fowlesa

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filologija, teorija i povijest književnosti

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marica Liović

Osijek, 2024.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 26.8.2024.

Ana Babok, 0122231129

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

U radu će se analizirati prikaz ljubavi u romanu *Ženska francuskog poručnika* Johna Fowlesa. Ljubav je univerzalni motiv i važna tema koja je zaokupila brojne pisce. Kroz različita književna razdoblja bila je drugačije prikazivana, a to je ovisilo i o različitim kulturnim i povijesnim zbivanjima. Prvo ćemo predstaviti razdoblje postmodernizma i viktorijanskog doba, zatim će se predstaviti emocije i povijest emocija. Nakon toga će se reći nešto više o ljubavi i prikazati kako je ljubav zastupljena u književnosti. Tada će doći red da uočimo koja se obilježja ljubavi mogu pronaći u romanu te kako je prikazana ljubav. Opisat ćemo neke odrednice ljubavnih veza viktorijanskoga doba, zatim ćemo prikazati ljubav i ljubavne odnose u romanu kroz tri primjera veza u romanu, a to su društveno prihvatljiva veza, društveno neprihvatljiva veza i ljubavna veza.

Ključne riječi: J. Fowles, *Ženska francuskog poručnika*, ljubav, viktorijansko doba, postmodernizam

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. John Fowles.....	2
3. Engleska književnost.....	2
3. 1. Postmodernizam.....	3
3. 2. Viktorijansko doba.....	5
4. <i>Ženska francuskog poručnika</i>	6
4. 1. Obilježja postmodernizma u romanu <i>Ženska francuskog poručnika</i>	7
5. Emocije.....	10
5. 1. Emocije i osjećaji.....	11
5. 2. Povijest emocija.....	12
5. 3. Podjela emocija.....	14
6. Ljubav.....	17
7. Ljubav u književnosti.....	19
8. Ljubav u romanu <i>Ženska francuskog poručnika</i>	22
8. 1. Ljubavne veze u viktorijansko doba.....	22
8. 2. Ljubav i veze u romanu <i>Ženska francuskog poručnika</i>	25
8. 2. 1. Društveno prihvatljiva veza.....	26
8. 2. 2. Društveno neprihvatljiva veza.....	27
8. 2. 3. Ljubavna veza.....	30
9. Zaključak.....	32
10. Literatura i mrežni izvori.....	32

1. Uvod

Ovaj se rad bavi proučavanjem prikaza ljubavi u djelu *Ženska francuskog poručnika* Johna Fowlesa. Ovaj je roman objavljen 1969. godine i smatra se jednim od najboljih Fowlesovih djela.

U radu će se nakon uvoda predstaviti autor, njegov život i stvaralaštvo.

Nakon toga, u trećem poglavlju, kratko će se prikazati engleska književnost te će se predstaviti postmodernizam i viktorijansko doba.

U četvrtome će se poglavlju reći nešto više o samome romanu *Ženska francuskog poručnika* te će se iznijeti obilježja postmodernizma koja pronalazimo u romanu.

Najveći dio rada će se posvetiti emocijama, a o tome progovara peto poglavlje ovoga rada. Tu će se iznijeti razlika emocija i osjećaja, reći se nešto o povijesti emocija i kako su se emocije razvijale od stare Grčke do danas te će se predstaviti emocije poput straha, srama, srdžbe i drugo.

U šestom se poglavlju predstavlja ljubav.

U sedmom se poglavlju prikazuje ljubav u književnosti prema radovima iz zbornika *Ljubav radi ljubavi*.

Osmo je poglavlje posvećeno prikazu ljubavi u romanu *Ženska francuskog poručnika*. Tu će se naglasak staviti na prikaz parova, a to su Charles i Ernestina, Charles i Sara te Sam i Mary. Reći će se o kojoj je vrsti veze riječ i pojavljuje li se ljubav u njihovim odnosima.

Cilj je ovoga rada prikazati ima li u romanu *Ženska francuskog poručnika* ljubavi i kakva je to ljubav.

Na kraju se rada donosi zaključak te popis literature i mrežnih izvora.

2. John Fowles

John Fowles¹ rođen je 31. ožujka 1926., a preminuo je 5. studenoga 2005. godine. Bio je poznati engleski pisac.

Školovao se u školi Bedford, a kasnije na Sveučilištu New College u Oxfordu. Studirao je francuski i njemački jezik. Jedno je vrijeme radio kao učitelj. Postao je pisac 1963. godine. Književni su mu uzori bili Jean-Paul Sartre i Albert Camus. Osvojio je književne nagrade Silver Pen Award 1969., WH Smith Literary Award 1970., Christopher Award 1982. Osim toga, o Fowlesovoj popularnosti govori i činjenica da su njegova djela prevedena na dvadesetak različitih jezika.

U knjizi *Engleska književnost* stvaralaštvo se Johna Fowlesa smješta u poglavlje „Engleski roman poslije 1945. godine“ (*Engleska književnost* 1986: 186, 201–202), a kod Solara u razdoblje postmodernizma (Solar 2003: 328–329).

J. Fowlesova najpoznatija djela su *Kolekcionar*, *Mag*, *Ženska francuskog poručnika*, *Daniel Martin*, *Mantissa*, *Larva*, *Kula od ebanovine*, *Drvo*.

3. Engleska književnost

Engleska se književnost dijeli na sljedeća razdoblja prema knjizi *Engleska književnost*, a to su staroenglesko razdoblje, srednjoenglesko razdoblje, renesansa, prva polovina 18. stoljeća, druga polovina 18. stoljeća, romantizam, viktorijansko doba, engleski „kraj stoljeća“, engleski roman od 1900. do 1945. godine, pjesništvo 20. stoljeća, drama u 20. stoljeću, engleski roman poslije 1945. godine. (*Engleska književnost* 1986: 5–6)

U ovome će radu biti važno spomenuti dva razdoblja, a to su engleski roman poslije 1945. godine, točnije postmodernizam, te viktorijansko doba. Postmodernizam je važno spomenuti jer se ondje smješta Fowlesovo stvaralaštvo, a viktorijansko doba jer je radnja njegova romana, *Ženska francuskog poručnika*, smještena u tom razdoblju.

---

¹ British Council. 2024., John Fowles. URL: <https://literature.britishcouncil.org/writer/john-fowles>, 20. 8. 2024.

3. 1. Postmodernizam

Problemi oko naziva zadnje epohe u svjetskoj književnosti dolaze još od nejasnoća i sporova oko naziva tog razdoblja kao *moderne* ili *modernizma*. Opće prihvaćen naziv za posljednju književnu epohu svjetske književnosti jest *modernizam*.

Taj se problem pojavio i kod naziva razdoblja kao *postmoderna* ili *postmodernizam*. *Postmoderna* se tako smatra društvenim fenomenom koji obuhvaća politiku, kulturu, filozofiju te označava novi odnos prema stvarnosti i dominaciju konzumerizma, dok se *postmodernizam* promatra kao kulturna praksa postmodernog društva čije je temeljno obilježje nova kulturna forma gdje se okupljaju elementi različitih podrijetla, stilova, epoha, kultura. Naziv koji je prihvaćen je *postmodernizam*.

Prema Katarini Mažuran-Jurešić, postmodernizam je razdoblje u povijesti književnosti od 1970. godine do danas. To je razdoblje u kojemu je teško uspostaviti kanon. (Mažuran-Jurešić 2002: 721)

Solar postmodernizam promatra kao dio epohe modernizma, odnosno ono predstavlja posljednje razdoblje u epohi modernizma koje se pojavljuje nakon razdoblja esteticizma, avangarde i kasnog modernizma. (Solar 2003: 266–270)

I drugi književni teoretičari postmodernizam promatraju kao posebno razdoblje koje se pojavljuje nakon modernizma i traje sve do danas, kao što su Hutcheon, Blatnik i dr.

O postmodernizmu govori Linda Hutcheon u knjizi *A poetics of postmodernism* te ga predstavlja kao pojam koji je najviše nedefiniran, koji prati negativna retorika jer se za njega vežu pojmovi kao što su diskontinuitet, dislokacija, decentriranje, neodređenost, antitotalizacija. Uz to, Hutcheon pojam postmodernizma promatra kao proturječnu, kontradiktornu pojavu koja koristi i zlorabi, gradi i ruši koncepte koje izaziva bilo da je u pitanju arhitektura, slikarstvo, književnost, film, ples, glazba itd.. (Hutcheon 1988: 3)

Također, pojam postmodernizam ne može se upotrebljavati kao sinonim za suvremeno. Uz to, postmodernizam ne opisuje međunarodni kulturni fenomen, već se prvenstveno odnosi na europski i američki fenomen. (Hutcheon 1988: 4)

Hutcheon pod pojmom postmodernizma podrazumijeva temeljno proturječnu, povijesnu i političku pojavu koja može biti rezultat kasnog kapitalističkog društva, a uzrok te proturječnosti se očituje u važnom postmodernom konceptu u „prisutnosti prošlosti“. (Hutcheon 1988: 4)

Solar navodi da se u temeljne karakteristike postmodernizma ubrajaju radikalni skepticizam, relativizam i novo shvaćanje tradicije. Radikalni se skepticizam tako odnosi na nevjericu i razočaranje u sve ono što može omogućiti svjetonazor kao što su ideologije, znanosti i drugo. Relativizam se smatra posljedicom skepticizma, a obilježava ga uzrečica da u njemu „sve ide“, a to dovodi do novog odnosa s tradicijom. Tako se tradicija ne osporava, već se želi „proširiti“ te se njome koristi bez vrijednosnog izbora pa ju se može slijediti, ironizirati, uvažavati i slično. (Solar 2003: 322–323)

Postmodernizam slijedi uvjerenje da nemaju smisla razlike među žanrovima, između znanosti ili filozofije i književnosti, između visoke i trivijalne književnosti. Te se razlike tako uklanjaju, a u književnost se stoga mogu uključiti teorijske rasprave i drugo. (Solar 2003: 323)

U postmodernizmu je važan pojam metafikcija, a o njoj govore Andrej Blatnik i Linda Hutcheon.

Blatnik predstavlja metafikciju kroz vizuru američke metafikcije te donosi nekoliko različitih definicija koje iznose različiti teoretičari. William Grass tako metafikciju određuje kao prozu koja umjesto stvarnog života proučava samu sebe. To dakako nije nova pojava u književnoj povijesti jer se primjeri takvih postupaka mogu pronaći u povijesti svjetske književnosti u djelima poput *Don Quijote*, *Tristan Shardy*, a i kod pisaca kasnijih razdoblja poput Joycea, Woolf i dr. Osim toga, fikcija stvara svijet koji više nije sličan životu, već živi vlastiti život, a kako je odvojena od svakodnevne stvarnosti, ona je svaki put izaziva. (Blatnik 2001: 34–35)

I za Hutcheon metafikcija nije ništa novo, već je dio romaneskne tradicije. U današnje vrijeme čini je posebno zanimljivom samo stupanj unutarnje svijesti o samoj sebi. Metafikcija je fikcija o

fikciji, odnosno fikcija koja u sebe uključuje komentar o svom pripovjednom i/ili lingvističkom identitetu. (Blatnik 2001: 37–38)

Waugh predstavlja metafikciju kao pojam koji je dodijeljen fikcionalnom pisanju koje je svjesno samog sebe i sistematično upozorava na svoj status artefakta i time postavlja pitanje o odnosu fikcije i stvarnosti. Za metafikciju kaže i da je način pisanja unutar šireg kulturnog pokreta koji često nazivamo postmodernizmom. (Blatnik 2001: 39–40)

Hutcheon predstavlja historiografsku metafikciju u kojoj su ukomponirane tri domene: teorija, povijest i fikcija. Historijska je metafikcija tako stvorila osnovu za preispisivanje i preradu formi i sadržaja prošlosti. Kada Hutcheon govori o historijskoj metafikciji, onda u nju ubraja poznate i popularne romane kao što su *The French Lieutenant's Woman*, *Midnight's Children*, *Ragtime*, *Legs, G., Famous Last Words*. (Hutcheon 1988: 5)

Još jedno obilježje važno za postmodernizam je intertekst i intertekstualnost, a o njima progovara Miroslav Beker. Beker ukratko predstavlja poststrukturalizam i kako odbacuju ideju o zaokruženom, zatvorenom i cjelovitom djelu te ističu pojam teksta i intertekstualnosti. (Beker 1988: 9)

Intertekstualno je sadržano u svakom djelu jer je ono samo međutekstovlje nekog drugog teksta te se ne smije zamijeniti s nekim porijeklom teksta. To su citati bez navodnika, teme, motivi, izrazi i postupci koji se ponavljaju i modificiraju iz jednog djela u drugo, iz jedne generacije autora u drugu. Intertekstualnost je općenito postupak remećenja nekog reda/poretka/konvencije. (Beker 1988: 11, 14)

Intertekst je zapravo svaki tekst jer se u svakom tekstu nalaze elementi ranijih tekstova i kulture. To je opće polje anonimnih formula čije se porijeklo jedva može razmatrati. To su uglavnom nesvjesni ili automatski citati bez navodnih znakova. (Beker 1988: 12)

3. 2. Viktorijansko doba

Viktorijanskim dobom smatra se razdoblje u engleskoj književnosti od 1831. godine do 1901. godine. Obično se dijeli na tri razdoblja: rano, srednje i kasno viktorijansko razdoblje. Rano

viktorijansko razdoblje obuhvaća tridesete i četrdesete godine 19. stoljeća. To razdoblje je obilježila industrijska revolucija (osnivanje tvornica, razvitak željezničke mreže) što dakako dovodi do promjene života i običaja. Jedna od relevantnih promjena (kad je posrijedi naš predmet proučavanja) jest i promjena vrijednosti prostora, odnosno ruralna sredina postaje sekundarni prostor i događanja i moći kad je riječ o književnosti ovoga razdoblja. Srednje viktorijansko razdoblje obuhvaća pedesete, šezdesete i sedamdesete godine devetnaestoga stoljeća. To razdoblje predstavlja vrhunac prosperiteta i stabilnosti kad se govori o industrijskom, trgovačkom te financijskom usponu Velike Britanije. Posljednja desetljeća 19. stoljeća predstavljaju kasno viktorijansko razdoblje u kojem se javlja reakcija na srednoviktorijanske koncepcije vlasti na području politike i morala. To je vrijeme koje obilježava potraga za novim društvenim, ali i individualnim vrijednostima. (*Engleska književnost*, Bičanić 1986: 100)

Kad je posrijedi književnost, vodeću je ulogu u tome razdoblju imala proza. Roman je postao vodećom književnom vrstom stoljeća, a na njegovo intenzivno širenje i popularnost utjecao je društveni i tehnički napredak. U ranom viktorijanskom razdoblju vodeću je ulogu imao politički roman, a proslavili su ga Elizabeth Gaskell, Charles Kingsley, Benjamin Disraeli. U srednje viktorijansko razdoblje ubrajaju se romanopisci Charles Dickens (koji se smatra najistaknutijim romanopiscem cijelog viktorijanskog razdoblja), William Makepeace Thackeray, Anthony Trollope, Emily i Charlotte Bronte. Najviše romanopisaca pisalo je u kasnom viktorijanskom razdoblju, a neki od njih su Thomas Hardy, Thomas Henry Huxley, John Stuart Mill, Matthew Arnold i drugi. (*Engleska književnost*, Bičanić 1986: 100–117)

4. *Ženska francuskog poručnika*

Roman *Ženska francuskog poručnika*, autora Johna Fowlesa, objavljen je 1969. godine.

Djelo je iznimno složeno: strukturirano je u šezdeset jednom poglavlju i četristo šezdeset četiri stranice. Djelo je objelodanjeno u vremenu kada postmodernizam polako ulazi na „mala vrata“ na svjetsku književnu scenu. Napisan je u razdoblju postmodernizma, a radnja romana smještena je u viktorijansko doba (između 1867. i 1869. godine), dok su relevantna mjesta Lyme Regis, London, Exeter i Winsyatt u Engleskoj te SAD-u na kraju romana kada glavni lik onamo otputuje. Pripovjedač u romanu je sveznajući i eksplicitan jer se katkad transformira i u lika

pripovijedane priče, a radnja je ispriповijedana iz trećeg lica s povremenim opisima u prvome licu.

Roman se bavi raznim temama, a neke od njih su primjerice kritika prošlosti i sadašnjosti, nove ideje britanskog društva, pitanja društvenih konvencija, društvene nepravde, ljudske slobode, razlika između društvenih slojeva, financijske ovisnosti i neovisnosti, znanosti i novih znanstvenih teorija, muško-ženskih odnosa, poimanja ljubavi itd.

O popularnosti romana govori i činjenica da je roman 1981. godine doživio i filmsku adaptaciju pod nazivom *Žena francuskog poručnika*.

4. 1. Obilježja postmodernizma u romanu *Ženska francuskog poručnika*

Tatjana Jukić uočava da već sam naslov govori o poetičkom i intertekstualnom profilu ovoga djela. Tako je u naslovu romana *The French Lieutenant's Woman*, riječ „woman“ koja „utjelovljuje dijalog između suvremenosti i viktorijanstva“. (Jukić 1996: 39)

Naime, postoji razlika u shvaćanju riječi „woman“ u devetnaestome i dvadesetome stoljeću. Tako je riječ „woman“ u devetnaestome stoljeću označavala „posrnulu ženu, ženu lakog morala“, dok u dvadesetome stoljeću ima neutralno značenje. Prema tome, naslov se Fowlesova romana može promatrati kao „ontički most koji jednom riječju spaja dva svijeta, i tako legitimira mogućnost teksta ne samo da tvori svjetove, nego jednako tako da prelazi iz jednog u drugi, i ništi njihovu ontološku razdvojenost“. Naslov tako oslikava žanrovsko-poetičke perspektive postmodernizma. (Jukić 1995: 14)

Hrvatski prijevod naslova ovoga romana glasi *Ženska francuskoga poručnika*. I tu se uočava razlika između riječi „žena“ i „ženska“. Riječ „žena“, prema Anićevu rječniku, označava „odraslu osobu ženskoga spola“, dok riječ „ženska“ označava ženu kao „beznačajnu osobu u površnoj i prolaznoj vezi s muškarcem“. Iz ovoga se može zaključiti kako riječ „žena“ ima neutralno značenje, a riječ „ženska“ negativno značenje te se smatra uvredom za žene. (Anić 2006: 1861, 1862)

Kada Jukić govori o romanu *Ženska francuskog poručnika*, za njega kaže da je „uspješan i općeprihvaćen roman“ te ga određuje kao novi britanski povijesni roman. (Jukić 1996: 38)

Slično navodi i Blatnik koji uočava kako Sarah kao lik iz šezdesetih godina devetnaestoga stoljeća nastupa s osobnošću žene iz šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća. (Blatnik 2001: 72)

Blatnik pak dokazuje, da je Fowles kao prototekst romana izabrao žanrovski uzorak engleskog viktorijanskog romana u koji se ubrajaju engleski književni prototipovi *gothic novel*, *romance*, *mystery*. (Blatnik 2001: 66)

O temi Fowlesova romana govori Vidan koji kao temu vidi prikaz jednog društva i našeg shvaćanja tog društva. Fowles je tako iskoristio za stvaranje solidnog, čvrstog, potpunog svijeta u romanu povijesnu epohu stoljeća prije godine u kojoj piše, odnosno sredinu vladavine kraljice Viktorije. (Vidan 1999: 478)

U Fowlesovim djelima nije teško „uhvatiti“ samo njegov pripovjedni stil, već izmiče i sam objekt pripovijedanja jer je „priča“ u Fowlesovim djelima samo okvir, a u središtu se stavlja naglasak na intertekstualnost i kompleksne odnose među likovima, a upravo je pitanje muško-ženskih odnosa temeljno pitanje Fowlesovih djela. (Blatnik 2001: 67–68)

Za postmodernizam je karakteristično da u djela uvodi i ne-literarne tekstove. Tako postmodernizam preuzima dokumentarističku građu i ne mijenja njezinu primarnu funkciju. Intertekstualnost se može uočiti u ovome Fowlesovu romanu. Mažuran-Jurešić tako uočava da „Fowles započinje odlomke citatima relevantnih literarnih, znanstvenih ili filozofskih izvadaka“ koje ostavlja bez komentara. (Mažuran-Jurešić 2002: 726)

U romanu se na početku svakog poglavlja nalaze stihovi pjesama poznatih pjesnika, ulomci iz poznatih djela, dokumenata i slično. Tako se pojavljuju ulomci poznatih osoba poput Hardyja, Tennysona, Arnolda, Marxa, Austen, Darwina, Clougha i drugih. I u samome tekstu romana možemo uočiti imena poznatih osoba (Byron, Vergilije, Dante, Barthes itd.), ali i imena djela (*Uvjeravanje*, *Madame Bovary* itd.).

„Slika viktorijanske Engleske što je stvara Fowles dokumentirana je u tekstu i na početku svakog poglavlja brojnim pisanim svjedočanstvima suvremenika: povjesničara, proučavalaca kulture i

društva, socijalnih radnika, autora pisama u novinama. Godine 1867. objavljen je i prvi svezak *Kapitala*; Karl Marx više se puta navodi u knjizi. Zatim su tu pjesnici kojih rascvjetani stil bez izravnosti i dramatike zamagljuje i najaktualniju temu.“ (Vidan 1999: 479)

Posebno se ističe 13. poglavlje ovoga romana. Blatnik navodi da u njemu „eksplicitno nastupa autor i izražava svoje poglede na roman uopće i konkretno na *Žensku*“. (Blatnik 2001: 68)
„Dimenziju pitanja uvođenja autorskog glasa u roman daje Linda Hutcheon koja tvrdi: 'Glas pripovjedača nije vanjski autorski glas koji bi davao autentičnost; to je glas lika u djelu.'“.
(Hutcheon 1984, 63; prema Blatnik 2001: 68)

Vidan uočava da je u trinaestom poglavlju pripovjedač najviše udaljen od neposrednog predmeta svoje priče. U tom se poglavlju raspravlja o pisanju, točnije o uvjetima, pretpostavkama, zabranama, zabunama oko spisateljske slobode u kojima autor usmjeruje radnju kako hoće. (Vidan 1999: 481–482)

Mažuran-Jurešić ističe kako se namjerno tvori jaz između *ovog i onog doba*, a pojašnjenje toga se uvodi umetcima u obliku digresija koje su u funkciji prihvaćanja priče te je na tim mjestima jasan prekid između priče² i pripovijedanja³, a primjer toga je trinaesto poglavlje. (Mažuran-Jurešić 2002: 727)

Veliku ulogu u svemu tome ima pripovjedač. On se trudi ostaviti dojam da želi izgraditi jasno ozračje viktorijanskog društva, pripovijedajući o konvencijama zabranjene ljubavne priče tako što ju dopunjuje pojašnjenjima o tadašnjem socijalno-kulturološkom stanju. (Mažuran-Jurešić 2002: 727–728)

Pripovjedač je povremeno sveznajući, povremeno skriven, zatim se otvoreno nameće sa svojim stavovima kao lik, zatim se izravno i posredno obraća čitatelju, a ponekad izlazi i izvan priče.

---

² Priča je „pojam koji označuje osnovni, vremenski i uzročno-posljedično povezan slijed događaja što ga književni diskurs preinačuje u trima aspektima: trajanja, redoslijeda i učestalosti“. Francuski strukturalisti su ovim pojmom zamijenili pojam fabule ruskih formalista. (Biti 2000: 430)

³ Pripovijedanje je „izlaganje događaja u kronološki kauzalnom ili kakvu složenijem, umjetnički organiziranom obliku“. U naratologiji se opisuje kao postupak ili kao poseban modus pripovjednoga teksta. (Pripovijedanje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7. 9. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pripovijedanje>)

To je pojam koji se pojavljuje u različitim značenjima ovisno o primarnom odnosu u koji se dovodi. Genette definira pripovijedanje kao „komunikacijski čin ili radnju“ i razlikuje ga od teksta i priče. Labov smatra da „priča duguje svoju konačnu formu okolnostima u kojima se pripovijeda“. (Biti 2000: 437)

Pripovijedanje je tako promjenjivo te dolazi do zbrke i nedosljednosti, odnosno oprimgjeren je još jedan od postmodernističkih postupaka u oblikovanju djela. (Mažuran-Jurešić 2002: 730)

Završetci u ovome Fowlesovom romanu imaju važnu ulogu. Motiv završetka (ili završetaka) romana jedan je od središnjih motiva postmodernističkoga stvaranja. Završetci mogu biti višestruki, ukinuti, alternativni, lažni, prividni i slično. (Mažuran-Jurešić 2002: 723–724)

Prema Blatniku, Fowles uvodi završetke koji nisu obvezujući te je njihova interpretacija proizvoljna. Fowles ponekad izvodi i više krajeva gdje zapravo uvodi „priču s krajevima koji se račvaju“ i ponovno slijevaju natrag u priču, kako navodi „tog zornog prikaza metafizijskih pripovjednih strategija“. (Blatnik 2001: 67)

Mažuran-Jurešić također govori o račvanju priče pa navodi da su „mjestu gdje se priča račva u više završetaka, mjestu odluka dvaju likova o svojoj sudbini: negiranje, potiskivanje osjećaja, popuštanje konvencijama, priznavanje želja i suočavanje“. (Mažuran-Jurešić 2002: 731)

Fowles u romanu *Ženska francuskog poručnika* daje alternativne završetke te poziva čitatelja da odabere između njih. Roman ima tri, odnosno četiri moguća završetka. Prvi završetak je da Charles zaboravi Saru i odustane od nje te se vrati Ernestini, oni se vjenčaju, imaju djecu i žive donekle sretno. Drugi je najava mogućeg završetka gdje Charles ostaje u vlaku na putu za London. Zatim slijede dva alternativna završetka. U prvome se završava s klasičnim „happy endom“ u kojem Sarah i Charles ostaju zajedno i imaju dijete, dok drugi mogući završetak prikazuje Sarino ustrajanje na nezavisnosti i samoći te se ona i Charles razilaze. (Mažuran-Jurešić 2002: 724; 732–734)

5. Emocije

U središtu rada nalazi se pojam *ljubav*. Prije nego što predstavimo pojam ljubavi, trebamo nešto više reći i o emocijama i o osjećajima koji su povezani uz taj pojam. Prvo će se utvrditi razlika između emocija i osjećaja, a potom će se nešto više reći o povijesti emocija. Nakon toga će se predstaviti pojam ljubavi te će se opisati kako je ljubav predstavljena u relevantnoj literaturi, a po tome će se prikazati kako je zastupljena u romanu *Ženska francuskog poručnika*.

5. 1. Emocije i osjećaji

Emocije i osjećaji imaju veliku ulogu u ljudskom životu. Emocije i osjećaji dva su različita pojma. Kako ne bi došlo do miješanja tih dvaju pojmova, oni će se definirati prema Anićeveu rječniku i prema stručnjaku u području emocija Richardu Firth-Godbehereu⁴.

U Anićeveu rječniku emocija je definirana kao „stanje duševne pobuđenosti obilježeno skupom subjektivnih osjećaja, obično praćenih fiziološkim promjenama, koje potiču osobu na reakciju (radost, gnjev, strah, ljubav itd.)“. (Anić 2006: 291)

Za razliku od emocije, osjećaj je „oblik doživljavanja koji izražava određeni emotivni odnos (osjećaj usamljenosti kao reakcija na samoću ili otuđenje od okoline), sposobnost da se osjeća“. (Anić 2006: 960)

Firth-Godbehere, također, razlikuje ova dva pojma. Sukladno tome, emocije definira kao „hrpu osjećaja koje su zapadnjaci s engleskoga govornog područja odlučili ujediniti prije dvjestotinjak godina“ te da su „moderna ideja – kulturni konstrukt“. (Firth-Godbehere 2023: 9)

Kada govori o osjećajima, Firth-Godbehere se poziva na lingvistkinju Annu Wierzbicku prema kojoj „postoji samo jedna riječ vezana za osjećaje koju je moguće izravno prevesti s jednog jezika na drugi: osjećati.“ (Wierzbicka 2013: 75, prema Firth-Godbehere 2023: 9)

Firth-Godbehere smatra da ono što možemo osjećati mnogo je više od onoga što obično smatramo emocijom. Različite vrste osjećaja u povijesti opisivane su različitim izrazima, a najčešće su se razlikovali „temperamenti (ponašanja koja izazivaju ljudski osjećaji), strasti (osjećaji koje osjećamo u tijelu, a utječu na dušu) i sentimentali (osjećaji koje imamo kad vidimo nešto prelijepo ili kad se netko ponaša nemoralno)“. (Firth-Godbehere 2023: 9–10)

---

⁴ Firth-Godbehere u svojoj je knjizi *Ljudska povijest emocija* objasnio emocije, njihovo značenje, razumijevanje i promjene kroz različite velike događaje koji su utjecali na poimanje svijeta i emocija danas. Ti događaji obuhvaćaju razdoblje od stare Grčke sve do danas.

5. 2. Povijest emocija

Povijest emocija je disciplina koja se bavi proučavanjem načina na koji su ljudi u prošlosti poimali osjećaje. Kako Firth-Godbehere objašnjava, emocije se mogu proučavati na stotine načina. Osim toga, nazivi su se emocija mijenjali s vremenom, a zbog toga su se mijenjala i njihova značenja. Kao primjer Firth-Godbehere navodi promjenu značenja engleske riječi *disgust* „nekoć je značila samo ‘ono što ima loš okus’, a danas se odnosi na općenitu averziju prema bilo čemu što je odbojno – od pljesnivog voća do neprimjerenog ponašanja“. (Firth-Godbehere 2023: 12)

Firth-Godbehere navodi kako ima puno mogućih pristupa emocijama, ali da se povjesničari emocija vraćaju na nekoliko okvira kod proučavanja emocija bez obzira na to koje je njihovo uže područje interesa. Ti okviri su emocionalni režimi, emocionalni rad, emocionalna utočišta, emocionalne zajednice. Emocionalni režimi odnose se na očekivana emocionalna ponašanja koja nam nameće društvo u kojem živimo (npr. od stjuardesa se očekuje da budu ljubazne i susretljive bez obzira na to kakvi su putnici). Emocionalni rad se odnosi na izazivanje ili potiskivanje osjećaja kako bi se zadržalo vanjsko držanje, odnosno to je napor koji je nužan da bismo ostali u granicama emocionalnog režima. On može biti i tjelesno i mentalno naporan te su potrebna mjesta na kojima možemo dati oduška emocijama, a ta su mjesta nazvana emocionalnim utočištima (npr. hotelski bar u kojem se stjuardese žale jedne drugima s kakvim su se sve putnicima susrele). Emocionalne zajednice obuhvaćaju strujanja zajedničkih osjećaja koji povezuju članove zajednice, a mogu se izraziti na različite načine. Primjerice, svaka obitelj stvara svoju emocionalnu zajednicu sa svojim pravilima ponašanja i izražavanja, a različite obitelji imaju različitu emocionalnu zajednicu te se prilagođavamo tim zajednicama ovisno o tome u kojoj se zajednici nalazimo. (Firth-Godbehere 2023: 12–15)

Kod načina poimanja emocija, važan je kontekst vremena i kulture jer su oni uvelike utjecali na razumijevanje emocija. Putovanje kroz povijest emocija započinje u staroj Grčkoj, s velikim grčkim filozofima Sokratom, Platonom i Aristotelom. Grci su emocije zvali *pathē* što znači „doživljaj“ ili „patnja“. Platon je smatrao da je *pathē* poremećaj u našim dušama koje izazivaju neki vanjski događaji, odnosno senzacije koje remete našu ravnotežu, mir. (Firth-Godbehere 2023: 18)

Nadalje, za Platonovu su filozofiju bile važne duše. Prema njegovu mišljenju „naše su duše stvarnost – naša idealna forma“. (Firth-Godbehere 2023: 18)

Kada osjećamo *pathē*, ono je posljedica nečega što remeti naše duše i stvara senzacije u našim tijelima. Najviše ga je zbunjivalo kako ljudi mogu osjećati dvije različite emocije istodobno, npr. kako se netko može osjećati i prestrašeno i odvažno. Tako je Platon zaključio da se naše duše sastoje od više dijelova. Platon tako razlikuje tri dijela duše *lógos*, *epithumêtikon*, *thymos*. *Lógos* je božja duša koja je čisti razum te ju *pathē* nije mogao izravno poremetiti. *Epithumêtikon* je duša životinja koju *pathē* može poremetiti te stvara temeljne nagone koji nam pomažu u svakodnevnom životu poput ugone, boli, žudnje (za hranom, spolnim odnosom), želje. *Thymos* označava srčanu dušu u kojoj se nalaze osjećaji koji nas potiču da učinimo nešto. Kada se poremeti *thymos*, nastaje srdžba. (Firth-Godbehere 2023: 18–19)

Za razliku od Platona, njegov učenik Aristotel, donio je drugačiji uvid u emocije. Iako obojica dijele slična mišljenja, ne slažu se u svemu. Ono što im je zajedničko je to što su obojica smatrala da se duša sastoji od tri dijela i da svaki dio ima drugačije moći te da je razum smješten u posebnom dijelu duše koji postoji samo kod bogova i ljudi. Dok je Platon smatrao da je duša izvanjska i da ju kontrolira sjenovito tijelo, Aristotel smatra da duša mora biti u tijelu jer duša bez tijela ne može postojati. Aristotel dijeli dušu na vegetativnu, senzibilnu i racionalnu dušu. Aristotel je smatrao kako ne bismo trebali kontrolirati emocije, ali ako ih trebamo kontrolirati onda bismo ih trebali iskoristiti u raspravnom stilu koji se zove retorika. Retorika je umijeće uvjeravanja. (Firth-Godbehere 2023: 25–28)

Rene Descartes objavio je knjigu *Strasti duše* (1649.). Zaključio je da se ljudi sastoje od dva dijela, odnosno materijalnog tijela i nematerijalne duše. Upotrijebio je novu riječ, a to je *emocija*. Za njega je temeljna strast bila divljenje. Bitno je napomenuti da divljenje nije onakvo kako ga mi danas shvaćamo, već je divljenje označavalo priznavanje da nešto postoji i odlučivanje što ćemo osjećati prema tome. U osjećaje kojima donosimo prosudbe ubrajaju se ljubav, tuga, mržnja, radost, požuda. Vjerovao je da su sve strasti povezane s nečim što je nazvao *emocija*. On *emociju* opisuje tako da se naša osjetila dive nečemu, a to divljenje navodi srce da pokrene „*emociju*“, odnosno kretanje prema van, a to se odnosi na crvenilo u licu, drhtanje i slično. (Firth-Godbehere 2023: 135–140)

Nakon Descartesa, Thomas Hobbes objavio je knjigu *Levijatan* (1651.). On smatra da strasti nastaju kada atomi udare osjetilne organe što uzrokuje gibanja u tijelu. Dva sirova osjećaja su apetit i odbojnost. Apetit pokreće čovjeka ili životinju prema nečemu, dok je odbojnost njegova suprotnost. Osim toga, Hobbs smatra da što je čovjek napredniji, iskusniji, školovaniji, to su složenije i njegove strasti. Složeniji strahovi su pripadali dvjema skupinama: religiji i praznovjerju. (Firth-Godbehere 2023: 140–143)

Thomas Brown je emocije definirao kao „žive osjećaje“ koji proizlaze iz promatranja objekata. (Firth-Godbehere 2023: 143–149)

5. 3. Podjela emocija

Paul Ekman⁵ proučava emocije. Objašnjava ih kao proces i kao posebnu vrstu automatske procjene. One nas pripremaju kako da se nosimo s važnim događajima u životu. Mi ne utječemo a to što osjećamo, već se emocije pojavljuju automatski kao reakcija na ono što se događa u nekom trenutku. Izdvojio je i objasnio sedam univerzalnih emocija, a one su ljutnja, prezir, gađenje, uživanje/sreća, strah, tuga, iznenađenje. (Paul Ekman, mrežna stranica⁶)

Ljutnja se pojavljuje kada ne možemo postići neki cilj i/ili kada se netko prema nama ponaša loše ili nepravedno. Ljutnja može biti jedna od najopasnijih emocija jer je povezana s nasiljem. Zbog toga ju trebamo naučiti kontrolirati. (Paul Ekman, mrežna stranica⁷)

Firth-Godbehere spominje srdžbu, a ona je povezana s ljutnjom. Osjećamo ju kada se dogodi nešto zbog čega se osjećamo ugroženo ili kada nas nešto udaljava od onoga što želimo. Tada se osjećamo frustrirano i imamo potrebu za napadom. Može se očitovati i kao reakcija na prijetnju, a može biti povezana i sa strahom. Osjećaj frustriranosti se može pojaviti kada ne možemo imati nešto što želimo te je povezano sa žudnjom. Srdžba je socijalna emocija. Osim toga, to je emocija koja uvijek ima svrhu jer kada ju osjećamo razlog je taj što nas je netko ili nešto razljutio. (Firth-Godbehere 2023: 168–169)

---

⁵ Paul Ekman američki je psiholog koji se bavi proučavanjem emocija. (Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. <https://www.paulekman.com/>)

⁶ Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. (<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>)

⁷ Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. (<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>)

Najmanje istražena od navedenih emocija je prezir. To je osjećaj nesklonosti i superiornosti (obično moralne) nad drugom osobom, grupom ljudi i/ili njihovim postupcima. Često se povezuje sa statusom i moći jer je vjerojatno da će ljudi koji nisu sigurni u svoj status pokazati prezir prema drugima kako bi potvrdili svoju nadmoć nad njima. (Paul Ekman, mrežna stranica⁸) Firth-Godbehere objašnjava mržnju koja je povezana s prezirom. Zbog nje se želimo boriti ili izbjegavati osobe koje preziremo, a to je opet povezano sa situacijom u kojoj biramo između borbe i bijega. Mržnja je povezana sa stereotipovima, pripisivanjem krivnje, strahom od nepoznatog. Mržnja je tako zbroj drugih emocija u kojoj odnos osjećaja ovisi o kontekstu i kulturi. Jedan od najmoćnijih i najne očekivanih puteva prema mržnji je ljubav. Zato se često kaže da je tanka linija između ljubavi i mržnje. Kao primjer se navodi Trojanski rat kojeg je pokrenula mješavina ljubavi (prema ženi Heleni) i mržnje (prema muškarcu, Parisu, koji ju je oteo). (Firth-Godbehere 2023: 218–221)

Gađenje nastaje kao osjećaj odbojnosti prema nečemu uvredljivom. Možemo osjećati gađenje prema nečemu što opažamo fizičkim osjetilima (vid, miris, dodir, zvuk, okus), prema postupcima ili izgledu ljudi, pa čak i prema idejama. Ono sadrži niz stanja s različitim intenzitetom od blagog nesviđanja do intenzivnog gađenja. Sva stanja gađenja potaknuta su osjećajem da je nešto averzivno, odbojno i/ili otrovno. (Paul Ekman, mrežna stranica⁹)

Uživanje je za mnoge najpoželjnija od sedam univerzalnih emocija. Obično proizlazi iz povezanosti ili osjetilnog zadovoljstva. Riječ sreća i užitak mogu se zamijeniti. Ljudi više koriste riječ sreća koja se odnosi na opći osjećaj dobrobiti ili procjene vlastitog života, a ne na određenu emociju užitka. Riječ užitak koristimo za opis obitelji povezanih ugodnih stanja, od mira do ekstaze. Osmijeh je univerzalni izraz lica koji signalizira nečiju sreću. (Paul Ekman, mrežna stranica¹⁰)

Strah je emocija koju doživljavaju svi diljem svijeta. Javlja se s prijetnjom štete, bilo fizičke, emocionalne ili psihičke, stvarne ili izmišljene. Iako se tradicionalno smatra "negativnom" emocijom, strah zapravo ima važnu ulogu u našoj sigurnosti jer nam pomaže da se nosimo s potencijalnom opasnošću. Kada smo u stanju nositi se s prijetnjom, to smanjuje ili uklanja strah.

---

⁸ Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. (<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>)

⁹ Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. (<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>)

¹⁰ Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. (<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>)

S druge strane, kada smo bespomoćni da smanjimo prijetnju štete, to pojačava strah. (Paul Ekman, mrežna stranica¹¹)

Firth-Godbehere navodi kako stručnjaci opisuju strah kao „motivacijsko stanje koje pobuđuju konkretni poticaji koji izazivaju obrambeno ponašanje ili bijeg“. Najčešće je riječ o nagonu koji nam govori da se borimo, pobjegnemo ili ukipimo na mjestu od straha. Strah je i mnogo više te se iz straha može razviti panika, ali i fobija koja je posljedica određenih trauma. Nekih stvari i pojava se boje gotovo svi poput pada preko ruba litice, obolijevanje od neizlječive bolesti i slično, dok neki strahovi nisu povezani uz sve, već se razlikuju od osobe do osobe. Primjerice, netko se boji miševa ili paukova, dok se drugi ne boje, već se boje zmija ili nečeg trećeg. Neke strahove usvajamo preko kulture, odgoja, obrazovanja, to su naučeni strahovi, dok neki mogu biti i urođeni. Strah može biti pozitivan i negativan. (Firth-Godbehere 2023: 88–90)

Tuga je emocija koja se pojavljuje kao rezultat gubitka nekoga ili nečeg važnog. Ono što uzrokuje tugu uvelike varira ovisno o osobnim i kulturnim predodžbama o gubitku. Ona ima važnu ulogu u signaliziranju potrebe za primanjem pomoći ili utjehe. Može se doživjeti s drugim emocijama, kao što su ljutnja (npr. kada vas je voljena osoba napustila), strah (npr. da se nećemo moći nositi ili nastaviti sa životom), radost (npr. prisjećanje na vrijeme provedeno s izgubljenom osobom ili stvarima; zadovoljstvo utjehom koju pružaju drugi). Tuga je jedna od dugotrajnijih emocija i često prolazi kroz razdoblje protesta, rezignacije i bespomoćnosti. Međutim, važno je napomenuti da se tuga razlikuje od depresije, koja je čest, ali ozbiljan psihološki poremećaj koji se opisuje ponavljajućim, upornim i intenzivnim osjećajima tuge i beznađa koji ometaju svakodnevni život. (Paul Ekman, mrežna stranica¹²)

Iznenadenje se javlja kada se susrećemo s iznenadnim i neočekivanim zvukovima ili pokretima. To je najkraća univerzalna emocija jer traje najviše nekoliko sekundi. Ima funkciju usmjeriti našu pozornost na određivanje onoga što se događa i je li to opasno ili ne. Pojavljuje se u trenutku ili dva prije nego što shvatimo što se događa. Odatle se iznenadenje može stopiti u strah, zabavu, olakšanje, ljutnju, gađenje i tako dalje, ovisno o tome što nas je iznenadilo.

---

¹¹ Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. (<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>)

¹² Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. (<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>)

Također, može biti popraćeno nikakvim emocijama ako utvrdimo da iznenađujući događaj nije imao nikakve posljedice za nas. (Paul Ekman, mrežna stranica¹³)

Firth-Godbehere spominje i sram. Taj se osjećaj pojavljuje kada parasimpatičke živčane sustave aktivira *disrupcija usklađenosti*, a ona nastaje kada osoba prestane biti usklađena s emocijama osoba kojima je okružena. Može se aktivirati kada shvatimo da smo prekršili pravila emocionalnog režima te se zbog toga može reći da se radi o socijalnoj emociji. Sram može „pokrenuti“ osjećaj straha te se pokreće reakcija borba – bijeg – paraliza. To se može dogoditi ako smo zabrinuti onime što drugi misle o nama, ali kada u nama osjećaj srama izazove netko drugi, razljutit ćemo se i to će potaknuti reakciju, tj. potrebu za borbom. (Firth-Godbehere 2023: 153–154)

6. Ljubav

Ljubav¹⁴ je „složen intenzivan osjećaj (afekt) privrženosti“. Zbog svoje je složenosti malo istraživana. Različite podjele ističu ove vrste ljubavi: romantičnu ljubav, zaljubljenost uz seksualnu privlačnost, duboku prijateljsku ljubav i odanost prema roditelju, djetetu, prijatelju, domovini, kućnom ljubimcu itd.. (*Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje)

Firth-Godbehere kada govori o ljubavi navodi da „moderna neuroznanost voli razlagati ljubav u njezine kemijske tvari i faze“. (Firth-Godbehere 2023: 71)

Prva faza je požuda koju pokreću spolni hormoni (testosteron, estrogen), a ima evolucijsku ulogu. Druga faza je privlačnost koju pokreće dopamin zbog kojeg se osjećamo dobro. Treća je faza privrženost za koju je zaslužan oksitocin. On je zaslužan da iz stanja „zanesenosti“ prelazimo u stanje povezivanja koje obilježava dugotrajne veze. Osim toga, oksitocin je, kako ga Firth-Godbehere zove, „motor pripadanja“. Pripadanje je važno za društvena bića, odnosno ljude. Tu je važna komunikacija, tjelesni kontakt, smijeh, provođenje zajedničkih aktivnosti itd. Što se više povezujemo, to više jača međusobni osjećaj pripadanja i ljubav. (Firth-Godbehere 2023: 71–72)

---

¹³ Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024. (<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>)

¹⁴ Ljubav. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 25.8.2024. (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/ljubav>)

Ljubav je teško definirati, a to pokazuju različite definicije. Tako se ljubav opisuje kao „sjedinenje ljudi koji se međusobno privlače“ ili kao „izrazita briga“ ili pak kao „kompleks emocija“ i drugo. (Firth-Godbehere 2023: 72)

Kada govori o ljubavi, Firth-Godbehere spominje svetog Augustina na kojega je posebno utjecao Platon. Slično Platonu, Augustin je tvrdio da duša ima dvije polovine i to mračnu i svijetlu. Tijelo je tako bilo naša vanjska mračna duša, a dio koji može razmišljati, koji djeluje na osnovi rasuđivanja i promišljanja naša je svijetla unutarnja duša. Nama je pripalo odlučivanje koja će nas od tih duša voditi. (Firth-Godbehere 2023: 73, 76–77)

Za Augustina je utjelovljenje ljubavi i mudrosti bio Isus, pamćenja i sjećanja Bog Otac, a volje Duh Sveti. Augustin je tako vjerovao da je Isus podsjetnik na naša unutarnja „ja“ stvorena na savršenu sliku Božju te da je ključ Isusove savršenosti bila njegova ljubav prema svima i način na koji je izražavao tu ljubav. Potraga za Bogom je emocionalna, a pokrenuta je pravom vrstom ljubavi. (Firth-Godbehere 2023: 77–78)

Za Augustin je ljubav bila strast koju je Aristotel opisao kao prolaz prema istini, dok je u Augustinovu slučaju prema milosti i istini Božjoj. (Firth-Godbehere 2023: 78)

Augustin je smatrao da postoje dvije vrste ljubavi. Prva i češća vrsta ljubavi naziva se *cupiditas*, odnosno samoljublje. Smatra se da je sebična, požudna, ohola koja umjesto istini i ljepoti teži ostvarenju svjetovnih želja. Vjerovao je da je ta ljubav potaknula izvor svih grijeha. Druga vrsta ljubavi naziva se *caritas* koja se prevodi kao „dobrotvornost“. To je ona vrsta ljubavi o kojoj je govorio Isus u svojem zlatnom pravilu. Ta druga ljubav se može podijeliti na više vrsta. Postojala je vrsta ljubavi *frui* koja označava ono u čemu treba uživati radi toga samoga, a to se odnosilo na Boga i isključivo na Boga. *Uti* je vrsta ljubavi prema nečemu i nekome, odnosno put kako da se dođe do Boga i raja. To je ljubav koju osjećamo prema bližnjima. Osim toga, ta je ljubav put kojim ćemo pronaći svoje unutarnje „ja“ jer ćemo se usredotočiti na svoju ljubav prema Bogu i na drugi svijet. Vrsta ljubavi *frui* je ljubav prema mudrosti, čestitosti, božanskome, tj. ljubav prema istinskom dobru. (Firth-Godbehere 2023: 78–80)

Helen Fisher¹⁵ u knjizi *Anatomija ljubavi* opisuje načine udvaranja muškaraca i žena. Udvaranje je početna faza u kojoj su važni govor tijela, zavodljivi pogledi i slično, a oni signaliziraju zavođenje. Ako dvoje ljudi pokažu zanimanje jedno za drugo, onda slijedi približavanje jedno drugome, a to dovodi do upoznavanja, razgovora, druženja. Kako se dvoje ljudi upoznaje, među njima se može razviti privlačnost, a ona se s vremenom može razviti u zaljubljenost. To je intenzivan osjećaj privlačnosti prema nekome. Najčešće se razvija na početku veze kada osjećamo euforiju i ne možemo prestati misliti na drugu osobu. Taj osjećaj može trajati ili nekoliko tjedana ili nekoliko godina, a to se razlikuje od osobe do osobe te ovisi i o tome koliko često vidamo osobu u koju smo zaljubljeni. Osim toga, zaljubljenost je osjećaj koji s vremenom nestaje. Zatim se pojavljuje ljubav, osjećaj koji se razvija s vremenom te dugo traje. (Fisher 2017: 1–46)

7. Ljubav u književnosti

Ljubav je postala univerzalnim motivom i važnom temom koja je zaokupila brojne pisce. Kroz različita književna razdoblja bila je drugačije prikazivana, a to je ovisilo o različitim kulturnim i povijesnim zbivanjima. U početku je bila povezana s duhovnom, uzvišenom i religioznom ljubavi, kasnije je bila povezana s neuzvraćenom ljubavi, pa s moralnom, tjelesnom i drugo.

Radovi *Ljubavne peripetije u Grižuli Marina Držića* I. Brković, *Posle ljubavi* P. Mirčetića, *Parodiranje sentimentalističkog i romantičarskog ljubavnog narativa u srpskoj prozi 19. veka* D. B. Vukićević, *Remek-djelo Laze Kostića Santa Maria della Saluter: kako preko poezije steći sposobnost za ljubav* M. Freisea, *Semantika ljubavi u ciklusima i zbirkama s naslovom Ljubav: Dane Zajc, Drago Ivanišević* Z. Kovača i *Ljubav prema prostitutki: modifikacija ili dekonstrukcija romantične ljubavi* B. Stojanović-Pantović daju nam uvid u prikaz ljubavi iz različitih tekstova različitih književnosti (hrvatske, bosanskohercegovačke, slovenske, srpske). Ukratko će se predstaviti kako je ljubav prikazana u tim radovima, a svaki rad je donio drugačiji pogled na ljubav. U radovima su se donijela nova čitanja reprezentativnih tekstova u kojima se iz različitih perspektiva predstavljaju intimni odnosi ili kako se uobičajeno u literaturi nazivaju *romantična ljubav*. Radovi tako prikazuju različite ljubavne modele koji su u književnosti u početku bili zacrtani društvenim okvirima poput braka, obitelji, religije, države do kasnijih koji su se odmaknuli od tradicije, odnosno uočava se modifikacija i transformacija ljubavi koje

---

¹⁵ Helen Fisher je profesorica antropologije. Bavi se istraživanjem ljudskog ponašanja. Jedna je od najznačajnijih stručnjakinja na području ljubavne privlačnosti među ljudima.

dokazuju kako su se pogledi i prikazi ljubavi mijenjali tijekom godina i stoljeća. Ti će nam radovi pomoći i u prikazu ljubavi u romanu. (*Ljubav radi ljubavi* 2001: 7–8)

Ivana Brković¹⁶ se u svome radu bavi teorijama ljubavi u renesansi te ih raščlanjuje s pomoću Držićeve pastorale *Grižula*. Progovara se tako o (neo)platonizmu te o erotskom dualizmu sučeljavanja niske (tjelesne) i visoke (duhovne) ljubavi, prijelazu iz predbračne u bračnu ljubav i o različitim ljubavnim odnosima. Ljubav nosi moralne i društvene konotacije te se javlja kao neprecizan i proturječan pojam. Tako je ljubav najčešće prikazivana u oprekama te je mogla biti seksualna ili čedna, tjelesna ili duhovna, aktivna ili pasivna, konstruktivna ili destruktivna itd. Osim toga, potrebno je spomenuti i kako je ljubav bila promatrana kao bolest: „... bolest koja ozbiljno ugrožava razum, sa simptomima kao što su fizička bol, tjeskoba, nesаница i ludost, koja može voditi nasilju i naposljetku smrti“. Takav opis ljubavi s negativnim konotacijama je suprotnost idealističkom pristupu i shvaćanju ljubavi kao pozitivnom fenomenu. U razdoblju renesanse ljubav prvi put postaje popularna, a razlog tome je tiskarstvo i prodaja knjiga koje su tako postale dostupne svima, a ne samo aristokraciji kako je do tada bilo. (Brković 2021: 29–48)

Predrag Mirčetić¹⁷ progovara o temi ljubavi u pripovijetki Borislava Stankovića *Uvela ruža*. Naglasak je stavljen na erotsku, tjelesnu, nagonsku ljubav. U djelu se mogu uočiti različiti aspekti erotskog fenomena poput privlačnosti, seksualnog ponašanja, fantazija, emocionalne i društvene preferencije. Govori se i o različitim vrstama ljubavi partnerskoj, prijateljskoj, bratskoj, majčinskoj, erotskoj te o ljubavi prema ljudima, sebi, Bogu i drugo. Uključuje se i pitanje odnosa ljubavi i društva te ljubavi i braka kroz prihvatljiva i neprihvatljiva ponašanja. (Mirčetić 2021: 69–94)

Dragana B. Vukićević¹⁸ progovara o različitim konvencijama tzv. galantne ljubavi u koju se ubrajaju ljubav na prvi pogled, ljubav radi ljubavi, ljubav ili smrt, ljubavna bolest, vječna ljubav, ljubav i strast, ljubav i rat, gorka ljubav itd. Romantični ljubavnici sastaju se na određenim

---

¹⁶ Brković, Ivana. *Ljubavne peripetije u Grižuli Marina Držića* u: *Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 29–48

¹⁷ Mirčetić, Predrag. *Posle ljubavi* u: *Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 69–94

¹⁸ Vukićević, Dragana B.. *Parodiranje sentimentalističkog i romantičarskog ljubavnog narativa u srpskoj prozi 19. veka* u: *Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 119–132

mjestima u određeno vrijeme, razmjenjuju poglede, a sve je predodređeno društvenim konvencijama i prihvatljivom ponašanju koje ovise o vremenu u kojem su djela nastala. O tome se progovara na način kako je došlo do parodiranja prikaza ljubavi kakva je bila opisivana u sentimentalnim i romantičarskim ljubavnim romanima. Kao primjer toga, može se spomenuti kako je ljubav prikazana kao trgovačka transakcija u kojoj je lik objavio oglas za traženje žene, s opisom onoga što očekuje, koliko treba imati godina i koji novčani iznos treba donijeti kao miraz s obzirom na njezinu starost. Takav prikaz ljubavi kosi se s dotadašnjim prikazima ljubavi te se odmiče od društvenih konvencija prijašnjih razdoblja. (Vukićević 2021: 119–132)

Matthias Freise¹⁹ predstavlja kako je ljubav prikazana u poeziji Laze Kostića. Ljubav se u poeziji povezuje s Petrarcom i neostvarenom ljubavi. U pjesmi koja se analizira progovara se o konkurenciji između ljubavi prema majci i prema mladoj djevojci. Tako se predstavlja Edipov kompleks. U pjesmi se prikazuje majčinska, partnerska, erotska, neostvorena i ostvorena ljubav. Osim toga, može se uočiti kako se pjesma može podijeliti u faze živote od rođenja do smrti i kako se ljubav mijenja kroz život. (Freise: 135–143)

Zvonko Kovač²⁰ je proučavao ljubav u različitim književnim razdobljima, točnije radi se romantizmu, realizmu, postmodernizmu. U radu se prikazuju muško-ženski ljubavni odnosi. Uz to, kada se govori o ljubavi, ona je prikazana kao zaljubljenost, prva ljubav, beskonačna vjernost, vječna ljubav, besmrtna ljubav, onemogućena ljubav, sretna ljubav. Sve to proteže kroz različite zbirke pjesama različitih pisaca. (Kovač 2021: 173–192)

Bojana Stojanović-Pantović²¹ donosi suvremeni koncept gdje se ljubav promatra kao roba, a u to se uklapa i pogled na prostitutke gdje je žena prikazivana kao roba ili kao javna i posrnula žena te se takav pogled razlikuje s dotadašnjim pogledom na žene kao svetice, a sada je prikazana kao bludnica. Najveću ulogu u tom pogledu na žene imaju muškarci. To najčešće proizlazi iz lošeg odnosa s majkom koji je ili neostvaren ili je povezan s negativnim emocijama pa se te emocije

---

¹⁹ Freise, Matthias. *Remek-djelo Laze Kostića Santa Maria della Saluter: kako preko poezije steći sposobnost za ljubav u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 135–143

²⁰ Kovač, Zvonko. *Semantika ljubavi u ciklusima i zbirkama s naslovom Ljubav: Dane Zajc, Drago Ivanišević u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 173–192

²¹ Stojanović-Pantović, Bojana. *Ljubav prema prostitutki: modifikacija ili dekonstrukcija romantične ljubavi u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 231–250

pridodaju i drugim ženama. Iako čeznu za romantičnom idealnom ljubavi, ti likovi češće pronalaze ljubav u prostitutki nego s nekom drugom ženom. (Stojanović-Pantović 2021: 231–250)

8. Ljubav u romanu *Ženska francuskog poručnika*

Nakon što smo predstavili razdoblje postmodernizma i viktorijanskog doba, što smo predstavili emocije i povijest emocija, rekli nešto više o ljubavi i prikazali kako je ljubav prikazana u književnosti, sada je došao red da sve to primijenimo i uočimo koja se obilježja ljubavi i ljubavi viktorijanskog doba mogu uočiti u romanu *Ženska francuskog poručnika* te kako je u romanu prikazana ljubav. Prikazat ćemo neke odrednice ljubavnih veza viktorijanskog doba. Nakon toga prikazat ćemo ljubav i ljubavne odnose u romanu kroz tri primjera veza u romanu, a to su društveno prihvatljiva veza, društveno neprihvatljiva veza te ljubavna veza.

8. 1. Ljubavne veze u viktorijansko doba

Devetnaesto stoljeće ističe se kao vrijeme u kojemu veliku ulogu imaju dužnost, čednost i moralnost. To ističe i Mažuran-Jurešić koja viktorijansko doba predstavlja kao vrijeme u kojem su se isticale konvencije, moral i čast. (Mažuran-Jurešić 2002: 727)

Društvo prikazano u romanu živi prema nenapisanim zakonima viktorijanskog doba. Te društvene norme, moral i čast u romanu zagovara gospođa Poulteney. Ona pripada višem sloju društva, konzervativna je, stroga, nije podnosila prljavštinu i nečudorednost, važna su joj viktorijanska pravila i održavanje ugleda te se njih moraju pridržavati svi koji su u njezinom okruženju:

Ni na jednom ni na drugom području [prljavštini i nečudorednosti] ništa nepoželjno nije moglo izbjeći njezinu sokolovom oku. (...) Ali najužasnije od svega bilo je što čak ni izvan svoje kuće nije priznavala nikakvih granica svome autoritetu. Propustiti službu Božju u crkvi nedjeljom, kako jutarnju, tako i večernju, bilo je više nego dokaz najgore moralne raspuštenosti. Bog neka se smiluje djevojci koju bi netko vidio u šetnji s mladićem u jedno od njezinih malobrojnih slobodnih poslijepodneva. (...) Na svoj je način bila utjelovljenje svih najgorih crta oholosti britanskoga imperija u usponu. Njezin je jedini pojam o pravdi bio da ona mora imati pravo; a njezin jedini pojam o vladanju bijesno bombardiranje drskog pučanstva. (Fowles 1999: 29)

Kada se govori o ljubavnim vezama u viktorijansko doba, one su najčešće povezane sa zarukama i brakom. Muškarac i žena mogli su razgovarati na druženjima i zabavama kada su bili okruženi ljudima. Kada su se zaručili, mogli su se sastajati, ali uvijek uz pratnju. Osim toga, imali su društvene obveze koje su morali ispuniti poput odlaska na čajanke, objede, druženja i slično. Sastajanje nasamo smatralo se grijehom: *Grijeh je sastajati se nasamo. Došao se samo raspitati; nadao se salonu u prizemlju – nečemu gdje bi bili i nasamo i u javnosti.* (Fowles 1999: 353)

Skandali, neprimjereno ponašanje, ugrožavanje dobra glasa i ugleda bili su društveno neprihvatljivi te se o njima brzo pročulo pogotovo u malome mjestu kao što je Lyme Regis. Osobe koje bi se tako ponašale, često su bile izopćene iz društva. Tako bi njihova priča poslužila kao primjer drugima kako se treba ponašati, držati pravila i slično jer i njih može zadesiti takva sudbina. To je razlog zašto je Saru pratio loš glas jer se njezina priča o aferi s francuskim poručnikom brzo pročula, bila je tema brojnih razgovora i ogovaranja, mnogi su je izbjegavali i slično:

I opet su krenuli dalje. I tek tada je on primijetio pojavu na kraju, odnosno razabrao kojeg je spola.

- *Za Boga miloga, bio sam uvjeren da je ono neki ribar. Ali, nije li to žena? (...)*
- *Je li mlada?*
- *Predaleko je da razaznam.*
- *Ali mogu pogoditi tko je. Zacijelo je jedna Tragedija.*
- *Tragedija?*
- *Nadimak. Jedan od njezinih nadimaka.*
- *A koji su drugi?*
- *Ribari su joj dali vrlo prostačko ime.*
- *Draga moja Tina, pa možeš valjda...*
- *Zovu je... Ženska francuskog poručnika.*
- *A tako. I takav je izopćenik da mora ovdje provoditi dane?*
- *Ona je... pomalo luda. Hajde, okrenimo se. Ne volim joj prilaziti. (...)*
- *Ali ja sam znatiželjan. Tko je taj francuski poručnik?*
- *Muškarac koji ju je navodno...*
- *Očarao?*
- *Gore od toga?*
- *I napustio ju je. Ostalo je dijete?*
- *Ne. Mislim da nema djeteta. Sve su to govorkanja.*
- *Ali što ona ovdje radi?*

- *Kažu da čeka da joj se vrati.*
- *Ali... zar se nitko ne brine za nju?*
- *Radi kao neka vrsta sluškinje kod stare gospođe Poulteney. Nikad je nitko ne vidi kada dođemo u posjet. Ali ondje stanuje. Molim te, daj da se vratimo. Ja je nisam vidjela. (Fowles 1999: 17)*

Također, navedena neprihvatljiva ponašanja povezuju se i s mjestima kao što su Undercliff i Ware Commons. Oni predstavljaju udaljena i skrivena mjesta na kojima se može tajno sastajati i izbjeći znatiželjne poglede mještana koji sve pomno prate. To je jedan od razloga zašto su ta mjesta na lošem glasu i trebaju se izbjegavati:

Spominjanje Ware Commons izazvalo [je] takav izraz na licu gospođe Poulteney, kao da je riječ najmanje o Sodomi i Gomori. Uistinu, kao objašnjenje dovoljno je kazati da je to bilo najbliže mjesto Lymeu kamo su ljudi mogli zalaziti a da ih nitko ne uhodi. (...) Ali najozbiljnija optužba protiv Ware Commons odnosila se na nešto mnogo sramnije: premda nikad nije nosio taj poznati ruralni naziv, kolni put koji je vodio do Mljekare i dalje do pošumljenog zemljišta bio je de facto Staza ljubavnika. Svakog je ljeta privlačio zaljubljene parove. (...) Ali dostatno je reći da, ako je među pristojnim gradskim svijetom čovjek samo spomenuo momka ili djevojku kao „jedno od onih s Ware Commons“, ocrnio bi ih za cijeli život. Momak je od tada zanaovijek ostao razvratnik, a djevojka provincijska prostitutka. (Fowles 1999: 97–99)

O odlikama viktorijanskog razdoblja saznajemo i od pripovjedača. On se u nekim poglavljima udaljava od središnje priče te nam daje uvid u obilježja viktorijanskoga doba. Od njega saznajemo koliku je važnost imao brak:

O svetosti braka (i čistoći prije braka) propovijedalo se sa svake propovjedaonice, u svakome novinskom uvodniku i javnoj izjavi. (...) Tradicija je potekla iz doba kad je civilizirani brak bio javno prihvaćeni poslovni ugovor, te se i od muža i od žene očekivalo da se drže uglavnom samo temeljnog uvjeta razmjene: novac za društveni položaj. Ali brak je sad postao čistom i posvećenom vezom, kršćanskim obredom stvaranja čiste ljubavi, a ne čistog interesa. (Fowles 1999: 275, 302)

Još je nešto predstavljalo problem u viktorijanskom dobu, a to je bila seksualnost. U devetnaestome se stoljeću ona ne spominje, skriva se, odnosno smatra se tabu temom. Često se

povezivala uz sublimaciju²². Pojam sublimacije definira se kao „proces kojim se primitivni porivi libida ili motivi koje iz nekoga razloga nije moguće zadovoljiti preusmjeravaju u neke nove, naučene i društveno prihvatljive ili čak poželjne oblike ponašanja“ ili jednostavnije kao „svako usmjeravanje energije s društveno neprihvatljivih na društveno prihvatljive aktivnosti“. O tome se govori i u romanu: *Ne postoji ni jedan jedini književno vrijedan roman, drama ili pjesma što se usudio prijeći granicu putenosti poljupca. (...) Riječ je o sublimaciji. Viktorijanci su pretakali svoj libido u druga područja.* (Fowles 1999: 275)

Upravo se u ovome vidi razlika između devetnaestog i dvadesetog stoljeća, a to se uočava i u romanu u prikazu Ernestine i Sare. Ernestina predstavlja primjer prave viktorijanske žene kako opisom, tako i ponašanjem, ali i pogledom na seksualnost.

Ernestina je zaista imala pravo lice za svoju epohu, to jest sićušne bradice, ovalno, nježno kao ljubičica. Još ga i danas možete vidjeti na crtežima velikih ilustratora toga doba – Phiza ili Johna Leecha. Njezine sive oči i bjelina kože samo su isticale nježnost cijeloga lica. (...) Ernestina je željela muža, željela je da Charles bude taj muž, željela je djecu; ali cijena koju će, kako je nejasno naslućivala, morati platiti, činila joj se pretjeranom. Katkad se pitala zašto Bog dopušta da tako bestijalna vrsta Dužnosti pokvari nedužnu čežnju. Većina je žena toga razdoblja osjećala to isto; većina muškaraca također; i nije čudno da je dužnost postala tako ključnim pojmom u našem shvaćanju viktorijanskoga doba. (Fowles 1999: 34, 38)

Za razliku od Ernestine, Sara je prikazana drugačije. Izgledom se razlikuje od drugih viktorijanskih žena, osim toga obrazovana je, zaposlena, slobodna, sama odlučuje o svom životu. To primjećuje i Jukić te navodi kako se prikaz Sare „uklapa u specifičnu, kasnodevetnaestostoljetnu sliku žene – senzualno biće između sna i jave“. (Jukić 1996: 42)

Sarah je bila inteligentna, ali njezina je prava inteligencija pripadala vrlo rijetkoj vrsti. (...) Bila je izvrstan moralni sudac ljudi. (...) Ta instinktivna dubina intuicije bila je prvo prokletstvo njezina života; drugo je bila njezina naobrazba. (...) U to se vrijeme Sarah već godinu dana sama izdržavala – najprije je radila kod neke obitelji u Dorchesteru da bi bila bliže ocu. Zatim je, kad je on umro, prihvatila mjesto kod Talbotovih. (...)

Bila je to Ženska francuskog poručnika. Jedan se dio njezine kose oslobodio ukosnica i napola joj prekrpio obraz. Na Cobbu mu se učinila tamnosmeđom; sad je zapazio da ima crveni odsjaj,

---

²² Sublimacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sublimacija>

raskošnu toplinu, ali bez za to doba neizbježnog sjaja ulja za žensku kosu. Put pod tom kosom činila mu se gotovo smeđom, čak i rumenom na tom svjetlu, kao da je djevojci više stalo do zdravlja nego do pomodno blijedog tena upalih obraza. Jaki nos, guste obrve... (...) Imala je lijepe oči, tamne oči. (Fowles 1999: 61–62, 79)

Mažuran-Jurešić ističe kako Charles i Sara imaju osobine koje ih izdvajaju iz konzervativnog viktorijanskog društva, a one su „posljedica obrazovanja, ali i nerazjašnjene unutarnje slobode, naprednih shvaćanja“. Njihova se različitost uočava i u skandalu koji su spremni počinuti, priznati ga, izazvati društvo, pri tome nautiti sebi i živjeti s posljedicama koje ih očekuju. (Mažuran-Jurešić 2002: 731)

8. 2. Ljubav i veze u romanu *Ženska francuskog poručnika*

8. 2. 1. Društveno prihvatljiva veza

Ernestini se svidio Charles te ga je odlučila dobiti: *A ni Ernestina, premda je vrlo brzo čvrsto odlučila, čvrsto kao što može samo razmažena kći, da dobije Charlesa, nije previše igrala na sreću. (Fowles 1999: 88)*

Zanimljivo je kako je Charles shvatio da želi biti s Ernestinom te ju je zaprosio: *A onda se jednog jutra probudio. Sve je postalo jednostavno. On ljubi Ernestinu. (...) Dan ili dva poslije ta je nepatvorena budala razgovarala s Ernestininim ocem. Razgovor je bio kratak i obavljen je na obostrano zadovoljstvo. (Fowles 1999: 90)*

Charles i Ernestina imaju društveno prihvatljivu vezu. Oni drže do viktorijanskih pravila i zakonitosti. Tatjana Jukić navodi kako se Charles i njegova zaručnica Ernestina viđaju prema propisanim društvenim kanonima te tako „njihovi susreti u Lymeu odgovaraju upravo tradiciji“. (Jukić 1996: 45)

To se uočava kada se Charles i Ernestina sastaju te odlaze u šetnje da ih ljudi vide zajedno i kako bi pokazali da se zaruke nastavljaju. Osim toga, imaju i druge obveze kao što su odlasci na druženja, čajanke i slično. Također, ne smiju ostajati nasamo, već uvijek netko mora biti s njima, a pretežno je to gospođa Tranter, Ernestinina teta.

Njihova veza dobro napreduje s obzirom na desetogodišnju razliku u godinama. Za njihov se odnos može reći da se radi o vezi iz koristi jer oboje dobivaju materijalne i statusne pogodnosti. Charles je trebao naslijediti titulu baruneta i trebao je dobiti nasljedstvo, dok se uz Ernestinin miraz računa i to da će njezin muž naslijediti trgovinu suknom njezina oca jer je ona jedino dijete. Iz toga proizlazi kako bi oboje mogli dobiti puno toga ostvari li se njihov brak. Da se njihov odnos nužno ne temelji na osjećajima ljubavi, potvrđuju prijašnji citati kako su odlučili osvojiti jedno drugo. Među njima postoji privlačnost i vjerojatno osjećaju neku vrstu naklonosti jedno prema drugome. U njihovu se odnosu ne radi o ljubavi jer se između njih ne opisuju intenzivni osjećaji koji se vežu uz ljubav. Može se reći da su prihvatili brak kao društveno prihvaćenu obvezu.

8. 2. 2. Društveno neprihvatljiva veza

Najzanimljivija veza je ona između Charlesa i Sare. Njihova zabranjena i društveno neprihvatljiva veza nalazi se u središtu romana.

Charles je prvi put vidio Saru kada je šetao s Ernestinom niz Cobb. Sarah je stajala na rubu Cobba i gledala u more: *I tako su se približili pojavi kraj topovske bitve. Bila je skinula šešir i držala ga u ruci; (...) Par se približio tako da su joj mogli vidjeti lice s profila; i pogled uperen poput puške u najudaljeniji horizont.* (Fowles 1999: 18)

Nakon tog susreta, Charles je Saru ponovno vidio dok je šetao područjem *Pod stijenama*:

I na tom se mjestu, engleskome zemaljskom raj u dan kao što je bio taj 29. ožujka 1967, zatekao Charles kad se popeo puteljkom sa žala u Pinhay Bayu; mjestu, čija se istočna polovica zvala Ware Commons. (...) Charles je zastao na suncu. Trava je bila osuta rosikom i svinđušom kao zvijezdama, a već živo zeleni grmiči mažurane protegli su se do cvata. Tada se približio rubu zaravanka. I tu je, pod sobom, ugledao neki lik. U jednome strahovitom trenutku pomislio je da je naletio na lešinu. Ali bila je to usnula žena. (...) Pošao je zaobljenim rubom zaravni do mjesta odakle je bolje mogao vidjeti lice spavačice, i tek je tada shvatio u čiju je samoću zadržao. Bila je to Ženska francuskog poručnika. (Fowles 1999: 76; 78–79)

Njihovi susreti su tajni, a to se prenosi i na prostor. To uočava i Jukić koja navodi da se „zabranjena ljubav Charlesa i Sare realizira na mjestima gdje ih priroda skriva od očiju viktorskih znatizeljnika“. (Jukić 1996: 45)

Sara i Charles se nalaze na području nazvano *Pod stijenama*. Na tom su mjestu bili udaljeni od Lymea, ljudi. Tako su mogli ostvariti povjerenje jedno prema drugome, a to se najbolje uočava kada je Sarah rekla da se francuski poručnik neće vratiti:

Progovorila je mirno kao da se obraća udaljenom brodu.

- *On se nikad neće vratiti.*
- *Bojite se da se nikad neće vratiti?*
- *Znam da se nikad neće vratiti.*
- *Ne razumijem što mislite.*

Tada se okrenula i pogledala u Charlesovo zbunjeno i zabrinuto lice. Na trenutak gotovo kao da je uživala u njegovoj zaprepaštenosti. Zatim je odvrátila pogled.

- *Već sam odavno primila jedno pismo. Gospodin je... – i opet je ušutjela, kao da je požalila što je toliko otkrila. Iznenada je počela hodati, gotovo trčati po travi prema puteljku.*
- *Gospođice Woodruff!*

Napravila je još korak-dva, zatim se okrenula; i opet su ga te oči odjednom i preplašile i probole. U njezinom je glasu bilo neke zgusnute, potisnute grubosti, ali jednako toliko okrenute u sebe, koliko prema Charlesu.

- *On je oženjen!* (Fowles 1999: 132–133)

Nakon tog događaja, Charles i Sarah su se našli te ga je ona zamolila da se nađu još jedanput kako bi mu ispričala što se uistinu dogodilo s francuskim poručnikom prije osamnaest mjeseci. Charles je smatrao da se više ne bi trebali sastajati i viđati, bilo to slučajno ili ne. Posavjetovao se s doktorom Groganom te se odlučio sastati sa Sarah i poslušati njezinu priču. Taj ih je događaj još više zbližio. Nakon toga, kada je Sarah otpuštena iz službe gospođe Poultney i kada je otišla iz njezine kuće, javila se Charlesu i zamolila da joj pomogne. Iako je i to htio odbiti, otišao je naći se s njome. Rekao joj je da ode u Exeter, a ona mu je rekla da joj se sviđa:

- *Mislim da biste morali otići u Exeter. Molim vas da uzmete novac u ovom novčaniku – kao zajam ako želite.. dok ne uspijete naći prikladno mjesto... i ako bi vam zatrebala bilo kakva financijska pomoć... – Glas mu se izgubio. Postupno je postajao sve službeniji. Znao je da zacijelo zvuči odvratno. Okrenula mu je leđa.*
- *Nikad vas više neću vidjeti.*
- *Ne možete očekivati da to poreknem.*
- *Premda živim za to da vas vidim.*

Užasna je prijetnja visjela u tišini koja je uslijedila. Nije se usudio otvoreno je izraziti. Osjećao se poput čovjeka u okovima; i njegovo oslobođenje došlo je jednako nenadano kao pomilovanje osuđeniku na smrt. Ogladala se oko sebe i smjesta pročitala njegove misli.

- *Da sam se željela ubiti, imala sam dosad dovoljno razloga. – Pogledala je kroz prozor. – Prihvaćam vaš zajam... s harnošću.*

Oči su mu se načas zatvorile u nijemoj zahvalnosti. (Fowles 1999: 265–266)

Nakon toga, Charles je otputovao u London, a Sarah je otišla u Exeter te se smjestila u obiteljskom hotelu Endicottovih. Ovdje dolazi do pojave mogućih završetaka romana, ali će se realizirati drugi mogući završetak jer će se Charles i Sarah naći. Charles je na putu iz Londona došao do Exetera te je rekao Samu da će prenoćiti ovdje i da ode u hotel ostaviti stvari, a u Lyme će otići ujutro. Charles je šetao gradom te je odlučio otići posjetiti Saru u hotelu u kojem je odsjela. Došao je razgovarati s njom. Sarah se rasplakala jer je mislila da ga više neće vidjeti. Prišli su jedno drugome te su se poljubili i proveli su noć zajedno iako su oboje znali da ne bi smjeli biti zajedno jer je Charles zaručen:

- *Što će biti s nama?*
- *Ne mogu misliti dalje od ovog sata.*

I opet joj je stegnuo ramena, poljubio je u čelo; tada se opet zagledao u strop. Bila je sada tako mlada i tako shrvana s osjećajima.

- *Moram raskinuti zaruke.*
- *Ništa od tebe ne tražim. Ne mogu. Ja sam kriva.*
- *Ti si me upozorila, upozorila si me. Samo sam ja kriv. Znao sam kad sam došao ovamo.. odlučio sam da budem slijep. Sve sam svoje obveze potisnuo u stranu. (Fowles 1999: 361)*

Sarah mu je priznala da ga voli i da ga nije dostojna. Zna da se ne može oženiti njome te da ga Ernestina voli. Osim toga, zabrinuta je za njegovu obitelj i prijatelje te što će oni reći prekine li zaruke s Ernestinom. Charles je shvatio da ga je Sarah obmanula, ali je unatoč tome shvatio da ju voli te je odlučio raskinuti zaruke s Ernestinom. Nakon prekida zaruka vratio se u hotel Sari:

- *Mlada dama je otišla, gospodine!*
- *Otišla! Mislite, izišla?*
- *Ne, gospodine. Mislim otišla. – Izbezumljeno je zurio u nju. – Sjela je danas ujutro na vlak za London. (Fowles 1999: 409)*

Charles ju je bezuspješno tražio. Odlučio je otići i otputovao je u Europu i SAD. Vratio se kada je njegov odvjetnik pronašao Saru te se odlučio sastati s njom i razgovarati. Susret nije prošao kako je očekivao.

Njihova ljubav je ljubav bez budućnosti. Oni dolaze iz drugačijih svjetova, razlike među njima te činjenica da njihova veza ne može potrajati zbog društvenih očekivanja/normi/nepisanih zakona ukazuje na to da unatoč njihovim osjećajima veza ne bi mogla potrajati. Ono što osjećaju jedno prema drugome je ljubav jer sadrži tri faze ljubavi, požudu, privlačnost i privrženost ili pripadanje, koje navodi Firth-Godbehere. Iako imaju preduvjet za dugotrajnu ljubav, odnosno vezu, ne mogu je ostvariti zbog društvenih očekivanja koje smo naveli. Osim toga, Sarah je prikazana kao nezavisna osoba koja ustraje na samoći, dok je Charles prikazan kao osoba koja drži do određenih društvenih konvencija, želi biti prihvaćen i može se prilagoditi situacijama u kojima se nalazi. Charles teško donosi važne odluke te se ne može odlučiti za jedno, a to se uočava kada je rekao Sari da mu da jedan dan da razmisli o svemu i da će joj reći što je odlučio. Upravo su te razlike još jedan razlog zbog kojeg njihova veza ne može imati budućnost.

8. 2. 3. Ljubavna veza

Prava je ljubav, prema Brković, „koja je utemeljena na razumu i uzajamnoj naklonosti i usmjerena je prema prisutnom i dostupnom te prema praktičnom, ali i moralnom životu“. (Brković 2021: 41)

U romanu je prikazana prava ljubav, a primjer takve ljubavi su Mary i Sam. Na početku je njihov odnos bio poslovan. Naime, Sam je bio Charlesov sluga, a Mary je bila služavka u kući gospođe Tranter. Kako su Charles i Ernestina bili zaručeni, Sam i Mary su se često susretali jer bi Sam pratio Charlesa kada je on odlazio u posjet Ernestini. U početku nisu bili u dobrim odnosima te su se samo šalili i razgovarali samo ako je bilo potrebno. Samu se Mary u početku nije sviđala te je rekao da je ne bi dotaknuo ni malim prstom. Nakon toga su riješili sve razmirice, a to potvrđuje događaj kada je Charles poslao Sama da odnese cvijeće bolesnoj Ernestini:

Gurnuo je elegantni buket u ruke nestaše Mary. „Za krasnu mladu gospodičnu na katu.“ Tada je spretno smjestio nogu među vrata koja tek što se nisu zatvorila, i dok je sad slobodnom rukom skinuo svoj cilindar a la mode, gotovo bez oboda, jednako je spretno drugom rukom iza leđa iznio malu kiticu šafrana. „I za ovu još ljepšu dolje.“ Mary je dražesno porumenjela; pritisak vrata na

Samovu nogu tajanstveno je popustio. Gledao ju je kako miriše žuto cvijeće; ne uljudno, već iskreno, tako da se sićušna narančasta mrljica od šafrana pojavila na ljupkom, drskom nosiću.
(Fowles 1999: 85)

Sam i Mary su poslije toga počeli biti bliskiji. Posebno nakon što su razgovarali u kuhinji gospođe Tranter dok su oni bili u posjeti kod gospođe Poultney. Tada su otkrili drugačijeg Sama i Mary, uvidjeli su kako imaju nešto zajedničko i kako jedno u drugome vide ono što ne vide kod drugih. U početku su razgovarali o sličnostima i razlikama u njihovim namještenjima te o prednostima i nedostacima gospodina Charlesa i gospođe Tranter. Kasnije su se opustili te je Sam rekao Mary koji je njegov san bio da otvori trgovinu pomodnom robom. Tada su se počeli zaljubljuvati jedno u drugo:

Mary je čedno slušala; otkrila je toga drugog Sama, i otkrila da ima posebnu čast što joj je tako brzo dopušteno da ga upozna. Sam je osjećao da previše govori. Ali svaki put kad je uznemireno podignuo pogled očekujući prezirnu grimasu, hihot, i najmanji znak poruge prema njegovim besmislenim pretenzijama, vidio je samo smjernu sućut u široko otvorenim očima, samo molbu da nastavi. Njegova se slušateljica osjećala potrebnom a djevojka koja se osjeća potrebnom, već je na četvrtini puta do zaljubljenosti. (Fowles 1999: 141)

Počeli su se susretati i tajno nalaziti, iako je Charles, kada je shvatio da možda postoji nešto između Sama i Mary, rekao Samu da se ne susreću dok ne razgovara s gospođom Tranter i ne dobiju njezin blagoslov da se mogu udvarati jedno drugome. Tako se razvila ljubav između Sama i Mary. Kada je Charles odlučio raskinuti zaruke s Ernestinom, Sam je odlučio napustiti Charlesovu službu i biti s Mary:

- *A mi, Mary? Što ćemo nas dvoje?*

- *O Same – nije pravda...*

- *Znaš da te volim, Mary.*

- *Same...*

- *Nije da se šalim. Prije bi umro nego da te sad izgubim.*

- *Jadna ja, što ćemo sada?*

- *Ne plači, dušo, ne plači. Dosta mi je ovih gore. Nisu ništa bolji od nas. – Uhvatio ju je za ruke.*

- *Ako njegovo gospodstvo misli, kakav gospodar, takav sluga, jako se vara, Mary. Ako je birat između tebe i njega, biram tebe. – Ukočio se kao vojnik koji se sprema na juriš. – Neću mu više služiti.* (Fowles 1999: 382)

Mary i Sam su se vjenčali i imaju dvoje djece. Žive u Londonu, napredovali su u društvu, Sam radi u trgovini gospodina Freemana te je tako barem malo bliže ostvarenju svoga sna.

Veza Mary i Sam je primjer društveno prihvatljive veze koja je proizašla iz ljubavi. Njihova ljubavna priča je jedina u romanu koja je ostvarila sretan završetak.

9. Zaključak

Kako bismo prikazali ljubav u romanu, prvo smo morali predstaviti autora, djelo te proučiti englesku književnost, razdoblje postmodernizma i viktorijansko doba. Osim toga, bilo je važno predstaviti emocije te reći nešto više o drugim emocijama jer se uz ljubav pojavljuju i druge emocije te se zbog toga ljubav smatra složenom emocijom. Morali smo proučiti i kako je ljubav prikazivana u književnosti. Tu nam je od velike pomoći bio zbornik radova *Ljubav radi ljubavi*. Autori radova su na različite načine istražili kako su ljubav opisivali književnici u svojim djelima.

Nakon toga, prikazali smo kako je ljubav prikazana u romanu *Ženska francuskog poručnika*. Prvo smo predstavili što se očekivalo u ljubavnim vezama u devetnaestome i dvadesetome stoljeću. Zatim smo predstavili ljubav u romanu. Tu smo prikazali tri različite ljubavi tako što smo opisali odnos triju parova koji se pojavljuju u romanu, a to su Charles i Ernestina, Charles i Sarah te Sam i Mary.

Odnos Charlesa i Ernestine opisan je kao društveno prihvatljiva veza u viktorijanskome dobu te je njihova veza vezom iz koristi. Odnos Charlesa i Sare se može promatrati kao zabranjena ljubav te društveno neprihvatljiva veza koja unatoč ljubavi ne može biti dugotrajna zbog razlika između Charlesa i Sare. U romanu se ipak može pronaći i prava ljubav, a nju predstavljaju Sam i Mary. Oni su ostvarili iskreni, duboki odnos koji je završio sretno jer su se vjenčali, imaju dvoje djece, žive sretno u Londonu. Bitno je spomenuti kako se Samu ostvario san te radi u trgovini.

10. Literatura i mrežni izvori

1. Anić, Vladimir. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* [priredila Ljiljana Jojić], Zagreb: Novi liber, 2006.

2. Beker, Miroslav. „Tekst/intertekst“ u knj.: Maković, Zvonko. *Intertekstualnost i intermedijalnost* [ur. Zvonko Maković, Magdalena Medarić, Dubravka Oraić, Pavao Pavličić], Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, 1988., str. 9–20
3. Biti, Vladimir. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
4. Blatnik, Andrej. *Papirnati labirinti: Vodič za autostopere kroz američku metafikciju i njezinu okolicu* [prev. Jagna Pogačnik], Zagreb: HENA COM, 2001.
5. Brković, Ivana. *Ljubavne peripetije u Grižuli Marina Držića u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 29–48
6. *Engleska književnost* [ur. Breda Kogoj-Kapetanić, Ivo Vidan], Zagreb: SNL, 1986.
7. Firth-Godbehere, Richard. *Ljudska povijest emocija: Kako su naši osjećaji sagradili svijet kakav poznajemo* [prev. Vedran Pavlič], Zagreb: Školska knjiga, 2023.
8. Fisher, Helen. *Anatomija ljubavi: prirodoslovna povijest parenja, brakova i preljuba* [prev. Lidija Milenković Ečimović], Zagreb: Znanje, 2017.
9. Fowles, John. *Ženska francuskog poručnika* [prev. Nada Šoljan], Zagreb: Školska knjiga, 1999.
10. Freise, Matthias. *Remek-djelo Laze Kostića Santa Maria della Saluter: kako preko poezije steći sposobnost za ljubav u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 135–143
11. Hutcheon, Linda. *A poetics of postmodernism: history, theory, fiction*, New York and London: Routledge by Taylor & Francis Group, 1988.
12. Jukić, Tatjana. *Priroda kao posjedovanje, posjedovanje kao priroda: („viktorski“ romani Johna Fowlesa i A. S. Byatta)*. Glasje: časopis za književnost i umjetnost [gl. ur. Stipe Grgas]. 1996./6 /3, str. 38–55
13. Jukić, Tatjana. *Zaljubljene žene francuskog poručnika*. Književna smotra: časopis za svjetsku književnost [glavni i odgovorni ur. Josip Užarević]. 1995./98/4, str. 9–16
14. Kovač, Zvonko. *Semantika ljubavi u ciklusima i zbirkama s naslovom Ljubav: Dane Zajc, Drago Ivanišević u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 173–192

15. *Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021.
16. Mažuran-Jurešić, Katarina. *Nezavršenost postmodernističkog romana*. Forum: mjesečnik Razreda za književnost HAZU [glavni i odgovorni ur. Slavko Mihalić]. 2002./41/4/6, str. 721–746
17. Mirčetić, Predrag. *Posle ljubavi u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 69–94
18. Solar, Milivoj. *Povijest svjetske književnosti: kratki pregled*, Zagreb: Golden marketing, 2003., str. 322–334
19. Stojanović-Pantović, Bojana. *Ljubav prema prostitutki: modifikacija ili dekonstrukcija romantične ljubavi u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 231–250
20. Vidan, Ivo. „Viktorijansko društvo u postmodernoj optici“ u knj.: Fowles, John. *Ženska francuskog poručnika*, Zagreb: Školska knjiga, 1999., str. 477–487
21. Vukićević, Dragana B.. *Parodiranje sentimentalističkog i romantičarskog ljubavnog narativa u srpskoj prozi 19. veka u: Ljubav radi ljubavi: romantični ljubavni kod u južnoslavenskim književnostima*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u Beču 5-6. srpnja 2018. [ur. Ivana Brković], Zagreb: FF press, 2021., str. 119–132

Mrežni izvori:

1. John Fowles. British Council. 2024. Pristupljeno 20. 8. 2024.
<https://literature.britishcouncil.org/writer/john-fowles>
2. Ljubav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 25.8.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/ljubav>
3. Pripovijedanje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pripovijedanje>
4. Sublimacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sublimacija>
5. Univerzalne emocije. Paul Ekman. 2024. Pristupljeno 10.9.2024.
<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>